

קצת שקט

חנה עקביהו

"אנא ידידים, לא צלילים אלה, צלילים אחרים נשמיע..."
(בטהובן הסומפוניה ה-9)

א. דיבור ואי-דיבור

השירה היא כידוע ביטוי למה שאינו ניתן להיאמר. היא ניסיון לכבוש את האמירה תרתי-משמע: ניסיון להשתלט על מה שלא ניתן להגיד, כדי להגיד אותו, וגם לא להגיד, לכבוש אותו פנימה, לשתוק אותו. אין זה חידוש לומר שהשירה היא השתיקה לכל מה שלא ניתן להיאמר, שתיקה הנשמעת בבשר, וגם נראית. ראה את ריקות הדף שמודפס בו שירי. ראה את השורות החתוכות בכוח הרצון לשתוק או להגיד בשקט. (1) ואם סבור אתה שמה שאינו כלול בכל גוני הספקטרום של השפה ויכולת האמירה איננו קיים, אתה טועה. כי כשאנו באים להגיד דברים מסויימים, פתאום הם נעלמים, עפים מתוך פינו כמו בועות אוויר. פתאום דבריני אינם מתאחים. אני סבורה שהדיבור בא להפריד בין הדברים: דיבור-דבר. דבר דבר לעצמו. אלוהים הפריד דבר מתוך דבר דיבור. ואילו השירה באה לאחד את הדברים, לגאול אותם מגעגועיהם זה לזה.

ב. נגיעה

אתה יודע? לפעמים לפני השינה אני ממשכיכה לדבר עם אנשים שפגשתי במשך היום: לפעמים יוצא שהדברים האלה הם שירי. כי את הדברים האלה אי-אפשר להגיד, ובכלל לא כך סתם למישהו ברחוב, ואפילו לא בחדר פנים אל פנים. ומה שאמיתי היה אולי דיבור מעבר לדיבור. זהו גישוש אחר הזולת, ניסיון לגעת בו, למשש את קיומו, ליצור מגע חזק יותר משמאפשרות המלים. ואינני רוצה שתהיה זו קריאת שוועה של יאוש או האשמה, ואין צריך לומר, אינני רוצה להדהים כלל, לא להגיעיל, לא להפחיד ואפילו לא לחדש. אני רוצה לגעת ממקום רחוק ממקום נסתר, מבלי שיראו, מבלי שירגישו בי, אלא בנגיעה עצמה. אני באה למסור את הקשר שיש בשתיקה: שמע אדם, הנה מקשיבים לך, הנה מחכים לך. זוהי אולי מהות הנגיעה.

ג. הקול הבלתי נשמע של כולנו

חשבתי פעם על השירה כעל מבט אל האופק באמצע המדבר. אמרתי שהמבט הוא קול קורא, שאיננו נשמע. וכל שנשאר ממנו, כל שניתן לראות הוא המבט העקשני והנחוש של מי שהולך, בצימאון, דרך אבודה מראש, שאין לה אפילו כיוון ברור מלבד הלאה, בתוך האדמה החרבה. יותר משרציתי להגיד שיש כאן רצון להגיע אל האופק — להיות שם, במפגש הזה בין השניים: שמים וארץ שלא ייפגשו, כדי להפגיש אותם, אולי בתוך עצמך ותהיה אתה הגשר המקשר. יותר מזה ציירתי בעצם את הבדידות של מי ששר. דומה שהמשורר אינו מאמין שמאזינים לו. מי מאזין באמת לשירה? המשורר לא איננו דואג במיוחד למאזינים רבים. יחד עם זאת, נדמה לו שליקום, נחוצה שירתו על מנת שהיקום יתקיים בשלמות, שאם לא ידאג, יתהפך. על מנת שהשמיים יחבקו את הכוכבים ואת הארץ, ואורם ילוך עלינו, והשמש תאיר, ודבר ייגע בדבר ברגישות גדולה ופתוחה. משורר כותב כדי שאהבה כזאת תתקיים בין דבר לזולתו. האין זו סיבה חשובה דיה? גם אם אין מאזינים לו, הדברים מתקיימים כאילו בשל העובדה שהוא כותב אותם. למעשה זה שריד פולחני בעידן האטום, כשהאסון הגדול ביותר העלול להתרחש נתון בידי האדם. לא לטעות, אין זו האזנה לו לעצמו, אלא לחלל שבין הדברים שהוא מאזין לו, ושומע ממנו דברים או אי-דברים שעליו לכתוב. והחלל עצמו, כולו, נראה לו, מעין מערכת האזנה עדינה ומשוכללת. כולו שומע לנו, לתגובתנו על הדממה העדינה שבו. ודו-שיח דומם זה, למה לו להשתיק. זהו אותו דו-שיח שבין החלל שבדף לבין מה שכתוב בו. החלל כמו ממשיר, מפרש ובדרך כלל שהיא עונה לכתוב. כי השירה היא מה שכתוב ומה שאינו כתוב, הקשב והמענה גם יחד.

יש מי שאינו שומע את הדממה, ואינו רואה את המגעים החלים בה. אולי אינו יודע עליהם, ואינו מאמין שהם אכן מתרחשים. צריך להיות מאוד חרישיים כדי לשמוע זאת, את מה שאין הכל שומעים. צריך להיות מאוד עדינים כדי לראות מעל למה שהעין רואה. השירה תבוא להראות מה שאין כל עין רואה, ולהשמיע מה שאין כל אוזן שומעת. וזה ישמע מוכר. כל אדם יכיר בה את קולו שלו, שהוא הקול הדומם של כולנו.

(1) כדאי לשים לב ולהשוות: סופרים מדברים בשטף, ודיבורם קולח גם ללא הכנה מראש. דיבורם רחב ומלא. משוררים נעצרים הרבה בדיבורם, ונתקעים בנשימות. בגמגום. בשאלה של מבוכה.

אם אינני טועה היה זה בטהובן עצמו שהוציא את המוסיקה מהטרקלינים של בעלי הארמונות אל אולמות הקונצרטים של ההמונים. כי המוסיקה איננה חוויה פרטית, רכושם ומנת חלקם של יחידים בעלי סגולה או כוח. היא חוויה המתרחשת בכל בני האדם, אם רק תינתן לכולם האפשרות. באולם הקונצרטים הגדול המוני-בני-אדם עוברים יחד באותה שעה אותה חוויה, בה הם מאוחדים.

בסימפוניה התשיעית כל שלושת הפרקים הראשונים הם חיפוש דרך מפותל ונואש של היחיד. כל פרק הוא נסיון אחר, אפשרות אחרת של חיפוש. אבל היחיד נדון לכשלונו. יכולתו מוגבלת בשל חולשותיו הרבות, וכל כך הרבה רחמים עצמיים ופחד על היותו בודד מסיחים את דעתו. אבל יחד עם הרבים ימצא דרך. כי זו דרכם של בני-האדם — של כל מי שהוא אדם.

ברגע מסויים בפרק הרביעי אחר שנדמה שכאילו מצא את מבוקשו, פתאום הצליל לבדו של כלי-הנגינה איננו מספיק. איננו מביא אותו אל המטרה עצמה, אינו מאפשר לו לגעת בה. והוא נוקק לקול אנושי כדי להגיע מעבר לצלילים שיש לדחותם — נסיונותיו הקודמים הבלתי מוצלחים: "אנא ידידים לא צלילים אלה..."

אל, מבעד לכיפת השמיים השקופים יש אב אוהב לכולנו". זאת כמובן שרה המקהלה בקולותיה השקופים. כי היחד הוא המאפשר ליחיד למצוא את פתרונו. או היחד הוא עצמו הפיתרון — ה"הישג". והשיא מגיע לכך שמיליוני בני אדם מחובקים והמקהלה מגישה "נשיקה לעולם כולו". לכל בני האדם נושקים לכל היצורים לכל העצמים. בתוך היחד הזה אין היחיד נמחק, בתוך היחד הוא מנושק.

ה. האינדיבידואליזם וחלום על נפוליון

תופעת הניפור האופנתית כל כך בדורנו, אובדן הדרך אל הזולת, אבל לעומת זאת גודש חיטטים עצמיים, הן אחת הירידות שירד האדם של תקופתנו. הצטמצמות ה"אני" בגבולות הצרכים העצמיים, בטייפים העצמיים, בסגירות כלפי הזולת. ההתגמדות הונו נראית לי תהליך הנובע מהאינדיבידואליזם ההרואי של תרבות המערב. אלא שהיום גדש את הסאה. נדמה לי שהאכזבה מאותה הרואיות אינדיבידואליסטית זהו הדבר שבא לידי ביטוי בתשיעית, וכבר כאשר קורע בטהובן את ההקדשה של "הארוויקה" לנפוליון.

כשלמדתי בתיכון על נפוליון, חלמתי באחד הלילות כי נפוליון בא לכבוש את קרית-אטא (הכפר שבו גרתי). שהרי כבש את עכו וזה לא רחוק משם. התותחים שלו הרעישו את השקט הכפרי. היה אבק, עשן והריסות. האנשים נסו מבוהלים על טפס ורכושם ומצאו מקלט בתוך מגדל המים הגבוה ביותר בכפר. (למה דווקא שם? זאת יודע רק אלוהים או אולי גם פרויד). גם אני הייתי שם, סתם נערה. לא היתה בי כל דאגה לא ילדים לא רכוש. הייתי מלאת כעס על חוצפתו של הכובש. והנה הגיע המצביא בבגדי השרד העליונים שלו, בצעדיו התיאטראליים, בידו המכונסת בתוך בגדו בכיוון הבטן. אני קמתי ועמדתי מולו. הוא הגיע עד כתפי, (הייתי גבוהה כבר אז בתיכון). הוא הרים את פניו אלי. סטרתי לו בפניו וצעקתי שיסתלק מיד. התנהל איזה ויכוח. דיברתי על חוצפתו. אינני זוכרת בדיוק מר אמר, נדמה לי שאמר שהוא שבו באיזה צו-היסטורי ובאיוו הבטחה לחייליו. צחקתי לו, ואמרתי שעבורי ההיסטוריה היא התפתחות המחשבה האנושית והאמנות, והוא סתם מפריע לזה. אשר לחייליו, הוא יכול למכור להם מה שהוא רוצה, הם יקנו הכל. במהלך הוויכוח הזה התעוררתי. נפוליון התקפל ונעלם. החיים הוסיפו להתנהל לקראת היום החדש.

לעומת אותה הרואיות הרסנית, מביא בטהובן בתשיעית את "הנשיקה לעולם כולו" — האחוה האהבה שהיא כוח, לא אנרגיה משורבטת ולא אלימות. ואם לדבר על הנפוליונים בשירה היום, אינני מוצאת ממש בשיירהם, פרט לרעש ההתפוצצות העצמית הגדולה שלהם. נסיונם להשתלט ע"י הנחתת מרעום רעשני "מפחיד" כמעט כמו נפוליון, אותה אלימות שעם תום הרעש נפסק גם הרושם, ממש כמו סימאון פרסומת למוצרים. אני משיפה אמנות שנותנת כוחות לחיות חיים מלאים יותר אחריה, מאשר זו הנטלת את הכוחות. זו שבאה ליצור התעוררות ושיחרור שיש אחריהם מנוחה וכות.

ו. הצל והאור

השירה איננה מנסה לתאר את המציאות הנראית. אין היא באה לחקות או להעתיק אותה. היא מתמודדת עם המציאות בדרכים שלה. היא מעין השתקפות אחרת של המציאות. משום כך אין המשורר כותב את חייו כפי שהגורל העיוור מהפך לו בהם. הוא מנסה להפוך כאב רך לגביש חזק ואם תרצה את הבוץ לזהב. הוא רוצה להגיד מעבר לכאב ומעבר לטירוף, מיסטיקן? אלכימיאי? אולי היה רוצה להיות. אבל הוא בודאי מאמין ביכולת האדם להאיר לאחריים באור הבא מן המעמקים החשוכים שלו. כי מה שניתן לאדם לראות מהאלוהים, זהו דווקא הצד האפל שלו: "וראית את אחורי ופני לא יראו". והיכן יפגוש האדם פנים אפלות אלה, אם לא במעמקים החשוכים שלו עצמו. ואת היופי של פניו המאירות עליו לנחש, כנראה, ליצור בעצמו כמעין השלמה מתאימה לאותה דמות אחורית אפלה, לאותה צללית, ואותה השלמה, אותו ניהוש של הפנים המאירות וזהי כנראה האמנות. זהו כנראה מה שקוראים היופי, האסתטיות. האפלה במעמקים האנושיים היא הצלם בלבד, אבל לא פני האלוהים עצמם. ההזכרות של האפלה, האור שרואים ההולכים בחושך, אלה הם הפנים המאירות של האמת האחת של כולנו. האמת העוברת את כל גבולות עצמנו. אבל אין כמעט אמנות כזאת, רבים נשארים תקועים אי-ישם בחשיכה העצמית שלהם. אבל יש משוררים שאפשר

דב דוכרוב

*

בְּאֲמֵצַע שְׁנוֹת הָאֵילָן
 דִּי וּלְכָבִי
 נוֹגְעִים לֹא נוֹגְעִים
 בְּדַמְמַת מַחְשָׁבָתִי
 כִּי זְכוּנִי הוּא כְּמוֹ
 לֵילָה רוּוִי לְכֹן עֲרַפְלִי
 כְּמוֹ בֵּית מַעַץ לֹלֵא עֲלִים
 כְּמוֹ חֲלוֹן נְכָרִי נָקֵר
 כְּמוֹ חוֹמוֹת יְרִיחוֹ לֹלֵא תְרוּעָה
 הֵיזְמִי מְשַׁבְּרִים שֶׁל הַזְּמַן —
 נִשְׁרָפוּ
 וְהֶאֱפֵר מוֹחִיר רֶק עֶשֶׂן
 בְּאֲמֵצַע שְׁנוֹת הָאֵילָן
 עַם דִּי וּלְכָבִי הַנוֹגְעִים

לְפַעְמִים בְּחֻדְרֵי
 בַּחֲשֶׁךְ

נִשְׁאָר חֲלוֹן פְּתוּחַ
 אֶל הַיָּם שְׂזוּרִים בְּעוֹרְקֵי
 וְאֵין קוֹל וְאֵין עוֹנָה
 רֶק הַפֶּק חַיִּי

*

מֵאֵז מוֹתָה שֶׁל חֶסֶד
 אֲנִי נוֹסֵעַ בְּחֲלוֹמֵי לְשַׁעַר הָעֵמֶקִים
 לְבַקּוֹר:

בְּטַחְנַת הַקֶּמַח
 אֲנַחְנוּ קוֹטְפִים כְּתֵנָה מוֹל הַשַּׁעַר הַיָּשׁוּן
 אַחֲרֵיכֶךָ הֵיזְמִי שֵׁם נְשִׁירִים
 וְאַחֲרֵיכֶךָ הַשַּׁעַר נִסְגֵר
 וַיֵּשׁ לָהּ סְפוּרִים עַל מַגְדִּיאֵל
 וְעַל עֵמֶקִים אַחֲרִים
 אַחֲרֵי הַצְּהָרִים אֲנַחְנוּ עוֹלִים לַגְּבֻעָה
 לַלּוּל, לְרֶפֶת וּלְקִטְנָה
 אֲנִי אוֹכֵל מִתְקַלַּח
 חֶסֶד שׁוֹכֶכֶת
 אֲנִי קוֹרֵא בְיוֹמֵנָה
 הָעֵמֶקִים חָג לּוֹבָשִׁים
 וְחֻבְרִים הוֹלְכִים בְּשִׁבְלֵים וְשָׂרִים:
 מִי זֶה שָׂבָא לָהּ
 מִי זֶה שָׂבָא לָהּ
 מִי זֶה שָׂבָא לְחֶסֶד
 וְאֲנִי בּוֹכָה

לראות הבזקים של אור בשיריהם. הדבר נדיר יותר בפרוזה. הפרוזה נוטה להביא את דמות האדם וחיפושיו — את הצלם במלוא ממשותו. במלוא געגועיו ומאבקיו להשלמתו, את מלוא החשיכה. כך אצל דוסטויבסקי או קאפקא. ויש גם סופרים שעינינו גם בחברה שבא חי ומופיע היחיד הממשי. אבל השירה, יש משהו באיכותה ובדרכיה שגם כאשר היא מנסה להיות קונקרטי ביותר ולתאר במדויק את השפל ביותר, יבקע אור כלשהו של נצח. דוגמה מפורטת היא "הפגרה" של בודלייר. אבל האור הזה נמצא גם בשירי שאר המקוללים ועד למשורר הביטניק אלן גינצבורג, וכמובן גם בשיריהם של כמה מקוללים פחות.

אם נחזור לרגע אל הפרוזה; בתקופה מסוימת חשבתי שקאפקא צדק באמת בכך שדן את כתביו לשריפה, למרות כישורו הגדול. כי האלימות וההרס העצמי היו גדולים מדי ביצירותיו, ומה שעשה או רצה לעשות, היתה גבורה גדולה, כמו שהגבורים במיתולוגיה רוצחים את המפלצות האדירות. זהו דינן של מפלצות הלא-מודע, וזה כוחו להתגבר עליהן, לא לסגוד להן. ובכל זאת, במה שנותר יש מידה של חיוב אנושי. אפילו "מושבת העונשין" האכזרית בסופו של דבר ממרקת עצמה מעונשיה. היא מפעילה את המכונה האיומה להרוס את מקימה ואת המכונה עצמה. לפעמים אני תוהה אם קאפקא לא זיהה את עצמו עם אותו אדם, ואת כתביו עם אותה מכונה, וכך רצה להיכחד עם כתביו. חוסר האונים המוחלט של האדם ביצירותיו, הוא גם חוסר האונים שלו בחייו. אין הוא יכול אפילו לשרוף את כל יצירותיו, ובקשתו מברוד לעשות זאת, נוגעת ללב אבל היא שהצילה לנו את היצירות. יהיה מן שיאמר בצדק: ומה בדבר הקירבה בין המפלצתי לאלוהי? הייתי אומרת שאצל קאפקא הקירבה היא של האלוהי למפלצתי, ובשל כך השלילי. באמת אין הכרעה אם המכונה הוכיחה את צדקתה בכך שהענישה את המעניש או הוכיחה את רשעותה חסרת ההבחנה. אני נוטה להאמין שאין מה להכריע, ושהיה כאן מרוק עצמי גדול. לעומת הסיפורים של קאפקא — הפרוזה שלו, הפרגמטיים שלו הם השירה שלו. הם עדינים ועם זאת ברורים כל כך בצמיצומם, שזהו יופי כמעט אלוהי. כי הפרגמנט קצר ו"חתוך" כסוד השירה, הצמצום והשקט. אשר לדמוני והאלוהי, הקירבה הזאת נמצאת בבליתי-מודע, היכן שתוהו ובוהו ואין הפרדה בין טוב ורע, במעמקים החשוכים. אבל כאן, כבר כאן, טמון הגרעין בצורתו הגולמית המעורבת, מה שמבטיח את אפשרות ההודקכות הנכספת המתגשמת לעתים בשירה.

ז. מעבר לגבולות

כשהזכירו להינריך בל את הסתננויות-הגבול ממזרח גרמניה למערבה, אמר: חייב אדם לעבור את הגבולות, לחצות אותם, ואפילו להיות ירוי, כדי לכתוב וכדי להיות חופשי (+). השירה היא צומת מקשר בין הדברים. בה הגבולות מטשטשים. היא צומת מקשר אפילו בין החיים ובין המוות. לעבור מן החיים אל המוות מתוך שירה — זו שירה, לחזור מן המוות אל החיים באמצעות השירה — זו הולדת חדשה. חייב אדם למות כדי לכתוב שיר. לוותר על זהותו הפרטית ובאיוזה אופן שהוא להפסיק לחיות את היום-יום. לנצח את כל מגבלות הזמן והמקום. לעבור את כל הגבולות של עצמיותו, כדי להאזין, לקולות הבאים מבחוץ, לקולות הבאים מבפנים, ואז נוצרת ערבובייה קסומה, ואז לפעמים, גם באה היכולת להגיד בשקט, אפילו בשתיקה ■

(2) הדברים מובאים עפ"י הזיכרון מראיון שנערך בארץ לפני כמה שנים.

עדה שמעון / שלושה שירים על האהבה

*

מתבוננת בכתמים החומים על הדיים.
 סופרת את כל הדרכים
 שלאהבה הכלתי מתגשמת
 גבות, קו השער שעל הערף
 מקט מעל ראשי האנשים
 ספינת הראש בין הפפים
 היציבה שאיננה מותרת על דבר
 ובכל זאת מעוררת רחמים.

אני ריקה, האור המרצד
 בלכן העינים, זריקת הראש
 הקול המתעמק פתאם לא
 יעירו את האהבה

*

חמרים דלים מאד: שטיח משרדי.
 ברוך חוזר מתיק, זוג משקפים,
 הסדרר הסגל, התנוחה האלגנטית
 של רגל מונחת על רגל, השריר
 הנח עתה, המעורר
 זכרונות מערפלים של קיץ ילדותי.

מעט מאד נתן, מעט מאד
 המתקבל באהבה בימים דלים פאלה.
 אני אסירת תודה, באמת, אני
 אסירת תודה

*

מה שאומרים ומה שעושים
 פתאם, ללא הכנה
 מקדמת, חמוץ כמו יין
 צעיר מאד, הגולש
 מהצננת הקוצפת, או:
 כיון שהחמיץ, שעמד
 בפנת שלחן העץ
 מאז שאני זוכרת את עצמי
 ועד שהגיע זמנו להמוג.
 מאחר, מאחר, פרחי הפרג, הכנפים
 העצומות המכות לאט מעל הגבעות
 השנים הערמות: לריק.